

Гофман: непозбувна двоїстість натури

Видатний німецький митець Ернст Теодор Амадей Гофман (1776–1822) був надзвичайно багатогранною особистістю. Працюючи юристом, він також проявив себе як художник, композитор, диригент, театральний режисер, а найбільше визнання здобув у літературі завдяки своїм казкам («Лускунчик і Мишачий король», «Крихітка Цахес» тощо). У власній творчості Гофман досліджував межі між реальністю та божевіллям, описуючи різні психічні розлади — манії, галюцинації, роздвоєність особистості. Та й сам він відзначався несприйняттям власного тіла, суперечливістю характеру, мав різкі коливання настрою, алкогольну залежність. Сучасні дослідники висувують припущення про наявність у нього розладу із дефіцитом уваги та гіперактивністю, біполярного афективного розладу, шизофренії, нейросифілісу, мігрені з аурую тощо.

Що за родичів дала мені доля

Ернст Теодор Вільгельм Гофман народився 24 січня 1776 р. у м. Кенігсберг (Королівство Пруссія) в сім'ї юриста. Своє третє ім'я він змінив на Амадей 1805 р. на честь Моцарта. Його батько Крістоф Людвіг походив із роду лютеранських пасторів, але став судовим адвокатом. Він був розумним, музично обдарованим, однак неорганізованим, імпульсивним, нехтував службовими обов'язками і зловживав алкоголем. У 1767 р. він одружився зі своєю кузиною Луїзою Альбертиною Дерфер, донькою придворного адвоката. Надміру сором'язлива й закомплексована, вона, за спогадами, «вирізнялася майже одержимою любов'ю до порядку та благопристойності в усіх зовнішніх проявах».

У подружжя народилося троє синів. Старший — творча особистість, але нерозважливий і марнотратний. Середній помер у дитинстві. Ернст був наймолодшим. Коли йому виповнилося два роки, батьки розлучилися. Крістоф поїхав, забравши старшого сина, якого у віці 30 років визнали недієздатним і помістили до робітного будинку. Луїза із молодшим повернулася до батьківського дому, де жила з матір'ю, двома незаміжніми сестрами й неодруженим братом.

«Що за родичів дала мені доля!» — нарікав пізніше Гофман. Ні батька, ні старшого брата він більше ніколи не бачив. Його мати після розлучення, яке сприйняла за крах не лише своєї репутації, а й усього життя, страждала на психічні та фізичні розлади. Вона остаточно замкнулася в собі, не з'являлася на людях і навіть рідко виходила з кімнати, часто істерично ридала та «просто вегетувала в незмінно хворобливому стані». Як зазначав біограф Р. Сафранські, інші члени сім'ї паралізували її ініціативу виконувати роль матері. Луїза була надто зайнята власними душевними стражданнями,

щоб займатися сином. Вона померла від інсульту, коли йому було 20, але за всі ці роки в них так і не налагодився справжній емоційний зв'язок. Цей досвід наклав відбиток на творчість Гофмана, у якій матері фактично не мають права на існування.

Дитиною Ернст марно шукав підтримки серед інших членів сім'ї. Його поважна бабуся була недосяжним авторитетом. Дядько Отто, юрист-невдаха і патологічний педант, лише намагався привчити хлопця до порядку, чим викликав насмішкувату зневагу. Тітка Шарлотта померла від віспи через рік після приїзду племінника. Інша тітка, Софі, більш розкута та весела порівняно зі своїми рідними, ставилася до нього як до молодшого брата.

Усі Дерфери були маленькими на зріст і любили музику, грали на різних інструментах. Найяскравішими враженнями дитинства стали для Ернста імпровізовані домашні концерти, як назвав їх біограф, «оркестр гномів». Перші уроки гри на фортепіано йому давав дядько, а пізніше запросили вчителя. Гофман опанував кілька інструментів і в 13 уже складав власні музичні композиції.

Ернст зростав у замкненому родинному колі, але був, за власними словами, «пошишений сам на себе в чотирьох стінах», часто почувався самотнім. «У мене не було сім'ї», — писав митець у дорослому віці. Відтак, наділений уявою та вигадливістю, він тікав у світ своїх фантазій. Також Гофману була властива надмірна сприйнятливості і хвороблива чутливість. У домі Дерферів жила галаслива квартирантка — психічно хвора пані Вернер, яка приходила переповідати свої містичні сни. Свого сина Захарію вона вважала втіленням Ісуса Христа, падала перед ним навколішки та співала гімни. І квартирантка, і її син лякали маленького Ернста, наводили на роздуми про природу

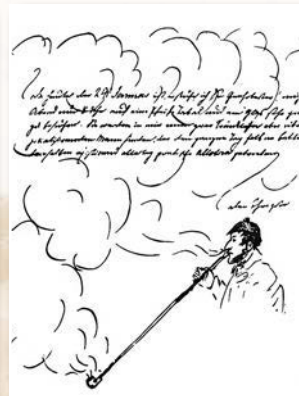
Юнацький автопортрет Ернста із другом

Теодор Гіппель, найкращий друг

Автопортрет Гофмана

Автопортрет Гофмана в листі

божевілья та жах перед ним. До речі, Захарія Вернер став письменником, але мав репутацію ексцентричного дивака.

У шість років Гофмана віддали до міської реформатської школи, де він потоваришував із Теодором Готлібом Гіппелем (1775–1843), який лишився його найближчим другом до кінця життя. Однокласники ж не любили Ернста. Незважаючи на жвавий темперамент, він поведився замкнуто, оточуючи себе стіною зверхності та байдужості. А ще хлопець любляв знущатися над тваринами і часом збиткувався їй над школярами.

У 1792 р. Гофман, за сімейною традицією, вступив на юридичний факультет — до Кенігсберзького університету, зоставшись жити вдома. Після від'їзду Гіппеля їхня дружба перейшла на стадію листування. Із 1794 р. до 1806 р. митець надіслав йому близько 150 листів, які є безцінним джерелом біографічної інформації.

Я — юрист і у кращому разі трішки музикант

Двоїстість натури Гофмана проявилася вже в університетські часи. Він неохоче, але старанно студював юриспруденцію, але водночас брав уроки живопису, вивчав музичну теорію, вдосконалював свою виконавську техніку, вже сам давав уроки гри на фортепіано, багато читав, а також робив перші проби пера, написавши до 21 року аж три повноцінні романи, які не вдалося опублікувати. «Якби все залежало від мене, я став би композитором і мав би надію досягти успіху в своїй справі, — зазначав юнак, — тоді як в обраній мною професії я навечно зостанусь дилетантом».

Після закінчення університету юридична кар'єра Ернста пішла по висхідній. Він почав як судовий слідчий у Кенігсберзі, 1796 р. одержав посаду в суді м. Глогау (нині — Глогув, Польща), а за два роки переїхав до Берліна, де обійняв посаду референдаря в апеляційному суді — завдяки клопотанням дядька-радника Йоганна Дерфера, в сім'ї якого він увесь цей час жив. При цьому чоловік невтомно займався творчістю, зв'язуючись другу: «В будні я — юрист і у кращому разі трішки музикант, у неділю вранці я малюю, а ввечері сідаю та до пізньої ночі пишу дуже смішні речі».

З-під родинної опіки митець нарешті вирвався 1800 р., отримавши призначення асесором у м. Познань (нині — Польща). Але він поплатився кар'єрою за нерозважливий жарт: напередодні підвищення до радника намалював карикатури на місцевих чиновників, за що був висланий у маленьке містечко Плоцьк (сучасна Польща), де майже два роки працював безоплатно. Опинившись у глушині, Ернст приохотився

до алкоголю, став неврівноваженим і примхливим, а в його щоденнику з'явився запис: «Після пуншу нерви напружені до межі. Напад передчуття смерті. Двійники».

Навесні 1804 р. Гофмана перевели до Варшави на посаду урядового радника (не без допомоги Гіппеля). Там він потоваришував із Юліусом Едуардом Гітцігом (1780–1849), юристом і письменником, який познайомив його із літературою романтизму, а пізніше став його першим біографом.

Зразково виконуючи посадові обов'язки, Ернст одночасно зумів розкрити всю повноту своєї артистичної натури: писав різножанрові музичні твори, став одним із засновників місцевого музичного товариства, організовував концерти, сам диригував, співав, грав на фортепіано, а ще власноруч розписував зали.

Дослідниця Г. Віткоп-Менардо характеризувала Гофмана як роздвоєного: дві його натури змінювалися із неймовірною швидкістю і легкістю, але при цьому у своїй рухливій сукупності утворювали відносно постійну, стійку особистість. Він ніби вів одночасно два життя, що різко відрізнялися одне від одного: чітко визначене життя чиновника і багатогранне життя митця.

Через окупацію Варшави наполеонівськими військами 1806 р. Ернст утратив посаду і лишився без засобів до існування, але навіть у таких умовах продовжував творити. Відмовившись присягнути новій владі, він виїхав до Берліна, де дійшов до крайньої межі зубожіння. Митець відчайдушно пропонував свої художні, музичні та театральні навички, але постійної роботи знайти так і не зумів: «Я працюю до виснаження, надриваю власне здоров'я і нічого не заробляю! Ось уже 5 днів, як я не їв нічого, крім хліба. — Такого ще ніколи не було!»

Урешті навесні 1808 р. Гофман отримав посаду в м. Бамберг (Баварія), де виконував у місцевому театрі функції помічника директора, композитора і художника сцени, значно розширив репертуар, застосовував нові сценічні методи. Далі він продовжив свою театральну діяльність у Дрездені та Лейпцигу, де тривали бойові дії. Паралельно із цим чоловік займався літературою, а також змушений був давати уроки музики, адже заробітки були мізерними. Гітцігу він нарікав: «Щоденні вистави мене дуже обтяжують — породжений цим поганим настроєм заважає моїй високій меті: ось уже вісім днів сплю неспокійно, виснажений пророчими снами, які передвіщають жахливе нещастя». І справді незабаром директор театру звільнив Гофмана через пропущену арію.

Тоді Гіппель умовив Ернста повернутися на чиновницьку службу — після 8-річної перерви. Восени 1814 р. він приїхав

Карикатура на чиновника

Юліус Гітціґ, друг

Ескіз театрального костюма

Ернст на гравюрі Дюпонта

до Берліна, де почав працювати в Міністерстві юстиції, що, правда, спочатку безоплатно. Керівництво одразу відзначило старанність і компетентність чоловіка, і його кар'єра швидко пішла вгору, а фінансове становище чимдалі поліпшувалося.

Після виходу прозової збірки «Фантазії в манері Калло» Гофман несподівано для себе став популярним письменником, видавці почали змагатися за право публікації його творів. Однак сам він найбільше цінував композиторську працю. Митець завершив свою найкращу оперу «Ундіна», яку писав не один рік, і влітку 1816 р. відбулася її прем'єра на сцені Берлінського театру. Опера справді мала чималий успіх і ставилася 14 разів, доки не згорів театр разом з усіма декораціями.

Ернст хвилювався, що не зможе довго витримувати подвійного навантаження, і часто нарікав на свою чиновницьку службу: «...безліч справ я тягну за собою, ніби каторжник колодки, і вірю, що це покарання мені за незчисленні гріхи, за те, що не витримав випробування свободою та змушений був знову повернутись у в'язницю».

Зітхання, хвилювання і відчай

Уже в юності, на тлі усвідомлення своєї нестандартної зовнішності, у Гофмана окреслився конфлікт із власним тілом. Найперше він комплексував через низький зріст. Сучасники пригадували його не просто як невисокого, а називали «коротуном», «мініатюрним» і навіть «чоловічком». Окрім того, митець був дещо згорбленим, із втягнутою у плечі головою, мав випнуте підборіддя, тонкі стиснені губи й колючі очі.

У 16 років Ернст закохався в пансіонерку Амалію Нойман, яка не звертала на нього уваги. У відчай він писав Гіппелю: «Якщо вже я не зміг зацікавити її своєю зовнішністю, хай буду я найбридкішим, тільки б вона помітила мене, тільки б поглянула на мене».

Дослідник Огюстен Кабанес зазначав, що чутливість Гофмана із роками лише зростала: «Під час статевого дозрівання його тіло відчувало шок, від якого йому було важко оговтатися... його сексуальний інстинкт прокинувся, але жінки, яких він бажав, були лише створіннями мрій».

Першою коханкою 18-річного Гофмана стала Дора Гатт, якій він давав уроки гри на фортепіано. Вона була на дев'ять років старша і заміжня за підстаркуватим пивоваром, від якого мала п'ятьох дітей. У листі до друга Ернст намагався аналізувати свої почуття: «Маю сумнів, що люблю свою подругу з усією силою пристрасті, на яку здатне моє серце; при цьому, однак, я менше за все бажаю знайти предмет, який би розбудив у мені це дрімотне почуття — це порушило б мій приемний спокій,

і я заздалегідь сахаюся, уявляючи всі ті незручності, що неминуче його супроводжують. Прийдуть зітхання, тривожна невпевненість, хвилювання, меланхолійні мрії, відчай... бр-р. Тому я уникаю всього, що може спричинити щось подібне».

На початку 1795 р. виявилось, що Дора завела ще одного коханця і вагітна шостою дитиною, яку народила восени. Але вже незабаром її стосунки з Ернстом відновилися. Другові він зізнавався: «Ти врахував усе, крім одного: я кохаю її до божевілля, і саме в цьому полягає моє нещастя».

Ще однією особливістю характеру митця була його схильність до публічного прояву емоцій. Охоплений пристрастю, він шалено ревнував Дору і до чоловіка, і до інших: «Я кохаю її і нещасний, бо вона не моя — і не може бути моєю». На початку 1796 р. репутація Ернста в місті стала вже настільки скандальною, що рідним довелося організувати його переведення по службі до Глогау. Однак через рік Гофман розшукав Дору, щоб прохати її розірвати шлюб і стати його дружиною. Вона відмовила, хоча наступного року справді розлучилася й одразу вийшла за місцевого вчителя, проте невдовзі померла.

Живучи в сім'ї дядька, Ернст, можливо, за наполяганням рідних 1798 р. зробив пропозицію своїй кузині-ровесниці Мінні Дерфер. Їхні заручини тривали майже чотири роки, та лише переїхавши до Познані, він наважився їх розірвати. Мінна так і лишилася незаміжною, а Гофман того ж року поспішно одружився із донькою міського радника Маріанною Теклею Міхаліною Тщинською (Рорер) (1778–1859), яку називав Міша. Гітціґу він розповідав, що майбутня дружина спочатку привабила його тим, що вже була заручена з іншим, а він її відбив.

Знайомі характеризували Мішу як досить прозаїчну жінку, далеку від розуміння творчих поривів свого чоловіка, однак просту, невибагливу, сумирну й поступливу. Митець рідко виходив із нею на люди, але, коли це траплялося, незмінно намагався переконати всіх у її винятковій освіченості й дотепності, що зовсім не відповідало дійсності.

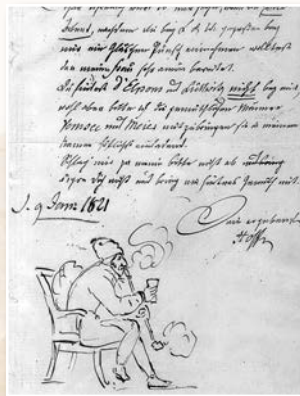
У 1803 р. Гофман писав про неї: «Я впав би неминуче у відчай або, скоріше, відмовився б давно від посади, якби не любляча дружина, яка пом'якшує всі негаразди, що тут доводиться відчувати вповні, й надає мені сил, щоб витримати величезний тягар сьогодення і ще й зберегти їх для майбутнього». Це одна із нечисленних згадок про Мішу в його записках. Вона справді поділяла з чоловіком усі випробування, переїжджала разом із ним по всіх місцях його служби. Коли дорогою до Лейпцига їхня карета перекинулася, Міша отримала серйозну травму голови, але після наданої медичної допомоги продовжила шлях.

Юлія Марк (справа) із сестрою

Танок божевільного Крейсера

Лист Гофмана

Митець на малюнку В. Генцеля

У 1805 р. у Гофманів народилася єдина дитина — донька Цецилія. Також кілька років у їхній сім'ї виховувалася племінниця Міша. Потерпаючи від злиднів у Берліні, митець відправив дружину із дітьми до Тициньських у Познань, де, проте, маленька Цецилія померла, а Міша тяжко захворіла. У цей час Ернст шукав розради в обіймах жінки (чи то вдови) берлінського чиновника. Існує навіть легенда, що в них народився син із видатними музичними здібностями, але із психічними розладами, який в юності втопився. Прихильники гіпотези про наявність у Гофмана сифілісу вважають, що хворобу він підхопив саме від цієї коханки.

Коли Міша одужала, подружжя возз'єдналося в Бамберзі. Дітей у них більше не було. Вони прожили разом 20 років, і друзі не могли пригадати, щоб бодай колись у них відбувалися гучні сварки. Міша терпляче зносила чоловікові зміни настрою та поблажливо ставилася до його ексцентричних витівок і навіть до подружніх зрад.

Ктх — Ктх — Ктх!!!

У 1803 р. Ернст почав вести щоденник, який є унікальним свідченням його думок і переживань, а ще — хронікою найбільшої пережитої ним пристрасті.

Коли йому було 32 роки, він влаштувався вчителем музики й співів для 12-річної Юлії Марк та її сестри, доньок удови бамберзького консула, бував частим гостем у їхньому домі й у позаурочний час. Щойно Юлії виповнилося 15, у його щоденнику з'явилися недвозначні описи прихильності до неї. Він іменував її Кетхен (за іменем головної героїні п'єси Г. Кляйста), скорочуючи зазвичай до *Ктх*, і, певно, зі страху бути викритим дружиною, частину записів робив латиною, італійською чи французькою мовами або грецькими літерами.

Упродовж двох років (1811–1812) Гофман ретельно документував свої нестримні почуття, які коливалися від екзальтації до відчаю. Наприклад:

«Ктх: прекрасна, як ніколи — а я — закоханий, як сто чортів»

«Ктх — Ктх — Ктх!!! я в безтямному захваті»

«Ктх — Ктх — Ктх — Наді мною нависла загроза загибелі, і я не можу її уникнути»

І поряд із цими проявами емоційної екзальтації — нотатки, сповнені думок про божевілья й суїцид:

«Чому я так часто думаю про божевілья, чи то вві сні, чи наяву?»

«Чорт забирай цей дивний настрій — або я застрелюсь, як собака, або збожеволю»

Коли він дізнався про подвійне самогубство, вчинене Г. Кляйстом (див. у «НейроNews», № 8, 2021), то записав:

«Дивовижний, романтично ніжний настрій Ктх — вона хвора, думки про смерть разом із нею».

Біограф Р. Сафранські коментував, що Гофман завжди передчував загрозу божевілья від кохання, точніше, внаслідок стримуваного пристрасного бажання. Більше року він з усіх сил намагався тамувати свої емоції, ходив на вечори до Марків разом із дружиною і навіть завів собі коханку, молоду актрису:

«Знайшов, що можна відволіктися від Ктх»

Вочевидь, на початку 1812 р. приховувати почуття він був уже не в змозі:

«Вона про все знає або, скоріше, про все здогадується»

«Украй цікава розмова з Ктх: “Ви мене не знаєте — моя мати теж — ніхто, — я утаюю багато чого глибоко в собі — я ніколи не буду щасливою”»

Але найбільшим ударом для митця стала звістка про заручини 16-літньої Юлії з сином купця Грєпеля. Його охопив справжній шквал емоцій, серед яких — гнів, заздрість, розчарування тощо, наслідком чого став скандал на пікніку, влаштованому Марками на честь заручин. Він добряче випив, а наречений Юлії взагалі перебрав і при спробі йти ганебно впав. Ернст вигукнув: «Погляньте, ось лежить погань! Ми випили стільки ж, але з нами такого не сталося! Таке може трапитись лише із нищими, прозаїчними типами!»

Обурена пані Марк заборонила Гофману бувати в їхньому домі. Однак він ще кілька разів бачив Юлію на світських заходах. У грудні того ж року вона вийшла заміж і переїхала в Гамбург. А він записав у щоденнику:

«Байдужий, гидкий, поганий і спустошений настрій. Дивно, що всі барви нібито зникли з життя і, здається, це почуття проникло набагато глибше, ніж я собі уявляв. Ктх — Ктх»

Остання згадка про Юлію — квітень 1813 р. — звістка про її вагітність.

Як і передбачав митець, її шлюб був нещасливим та через кілька років закінчився розлученням. Невдовзі після цього Грєпель помер. Юлія повернулася в Бамберг і вийшла за свого кузена, а після його смерті жила в Мюнхені.

Ернст більше ніколи не бачив Юлію, однак відтворив у багатьох своїх творах, де вона постає в різних образах і під різними іменами: то як невинне створіння, принесене в жертву (Цецилія у «Псі Берганці»), то як демонічна звабниця (Джульєтта в «Пригодах у новорічну ніч»), то як янгольська

рятьівниці (Аурелія в «Еліксирах диявола» і Юлія в «Коті Мурі»). Персонажі, закохані в неї, особливо капельмейстер Крейслер, зазвичай страждають до божевілля.

Казки не для дітей

Гофман вважав своїм справжнім покликанням музику і ніколи не розглядав літературу як серйозне заняття, радше як спосіб заробітку. Власне, перше його опубліковане оповідання «Кавалер Глок» було задумане як музикальна рецензія. «Я став письменником, не приклавши до цього особливих зусиль, — говорив він другу, — усе сталося ніби само собою».

За підрахунками літературознавців, протягом 13 років загалом ним було створено близько 50 творів малих жанрів (повісті, новели, казки тощо), а також романи «Еліксири диявола», «Життєва філософія kota Мура», «Володар бліх». І в усіх них чільне місце посідає музика.

Матеріали для своєї прози Ернст черпав або з чистої фантазії (зокрема зі снів чи видінь), або ж із повсякдення — спостерігаючи цікаві характери у громадських місцях, але ніколи не використовував реальні судові справи, з якими працював. Писав він швидко, особливо не задумуючись над композицією і не маючи часу на відточування мови. Траплялося й таке, що, кваплячись, Гофман віддавав у друк частину рукопису, а сам не міг згадати, на чому зупинився, бо, бувало, писав кілька речей одночасно.

Сповнені фантастичних подій і чарівних перетворень, книги Гофмана насправді є набагато глибшими: дослідники вбачають у них безліч зовсім не «дитячих» підтекстів.

Центральним образом доробку митця є капельмейстер Йоганн Крейслер — альтер-его самого автора, якому він передав власний досвід музиканта, свої боязні, сумніви й бажання. Крейслер фігурує у багатьох його текстах, еволюціонує й урешті божеволіє. Взагалі тема божевілля є провідною для Ернста. Біографи схильні трактувати її у двох площинах — як результат зіткнення творчої особистості з філістерським оточенням, а також як наслідок внутрішніх конфліктів персонажів та їх нереалізованих прагнень.

Фактично всі герої Гофмана живуть подвійним життям, по чергово виступаючи то в реальному світі, то у фантастичному, і при цьому не належать жодному з них, постійно переміщуючись. Іноді це виливається у справді гармонійне існування, але частіше відбувається навпаки: нездатні розмежувати вигадку й реальність, вони опиняються на межі психозу.

Персонажі зазвичай мають і роздвоєний соціальний статус: будучи професорами, студентами, чиновниками, одночасно виявляються саламандрами, вампірами, чарівниками тощо. Взагалі митець є одним із перших, хто ввів у літературу тему двійника. І не без автобіографічного підґрунтя. Як влучно зазначила Г. Віткоп-Менардо, «у поета й музиканта Ернста Теодора *Амадея* Гофмана був двійник — радник королівського прусського апеляційного суду Ернст Теодор *Вільгельм* Гофман». У його книгах виступають і просто схожі люди («Двійники»), і люди, поєднані більш тонким метафізичним началом («Еліксири диявола»). Інколи ці двійники безмірно множаться («Сеньйор Форміка»), або подвійна природа одної істоти проявляється в образах різних людей («Повелитель бліх»).

Письменник завжди цікавився всім таємничим, вірив у духів, читав мистиків, студіював теорію магнетизму, навіть брав участь у сеансах із сомнамбулами, а також передбачав винайдення людиноподібних «автоматів». І все це безпосередньо

відобразилося в його текстах, які є доволі моторошними, але не належать до класичної літератури жахів, адже читачеві до кінця так і незрозуміло, чи зображені події відбулися насправді, чи лише у свідомості персонажа; чи це був дійсно близнюк, чи йдеться про розщеплену особистість.

Тому фахівці навіть намагалися встановлювати діагнози героям Ернста. Так, Зигмунд Фройд відзначив, що в «Еліксирах диявола» він розкрив різні аспекти феномену двійника, як-от подвоєння, поділ і взаємозаміна «я», постійне повторення того самого. Протагоніста роману, Медарда, вважають найточнішим зображенням процесу розвитку шизофренії, спровокованої травматичним досвідом. За словами біографа Г. Клінке, у цьому творі психіатр може знайти достатньо матеріалу для написання великого обсягу клінічних досліджень щодо еротичних марень, імпульсивних учинків, маній тощо.

Доробок Гофмана нерідко розглядається психоаналітиками як раннє дослідження неусвідомлених страхів, параної та маніакальних станів. Психіка персонажів зазнає впливу таємничих сил, які — при уважному прочитанні — виявляються внутрішніми страхами і душевними травмами. Зокрема, казкові перевтілення насправді відображають конфлікт із власним тілом, знайомий і самому авторові. Для його персонажів тіло нерідко стає тягарем або й прокляттям (наприклад, «Пес Берганца», «Крихітка Цахес» тощо), нерідко вони почуваються ув'язненими в ньому й намагаються знайти вихід за допомогою уяви.

Дослідник Майкл Келлермайер звернув увагу на ще один прихований аспект творів Гофмана: у них він ніби намагався знову пережити приниження, спричинене забороненим потягом, скандальними стосунками. У його книгах майже немає нормальних взаємин — це завжди щось на межі перверсії (перелюб, інцест, педофілія тощо). Чоловіки палко закохуються не тільки в недоступних дівчат, заміжніх жінок, малолітніх сестер чи доньок, а й у людиноподібного автомата, блакитнооку змійку, вампірку, жіночий дух шахт тощо. Проте автор зовсім не схвалює подібну пристрасть, а навпаки — щоразу підкреслює її згубність, караючи героїв за неприродну закоханість смертю або божевіллям.

Загадка сам для себе

Існує думка, що такі незвичайні твори Ернсту вдалося писати лише завдяки алкоголю. Він мав до цього спадкову схильність і в період проживання в Бамберзі, а надто — у Берліні, справді часто відвідував різні учті й був завсідником місцевих пивниць. Ю. Гітціг лишив детальний опис типового вечора митця: «...у нього нерідко бувало два застілля, скажімо, із 7 до 9 і з 9 до 12, потім же, коли інші розходилися по домівках, він, як би пізно не було, вирушав іще до шинку, аби там зустріти схід сонця. Раніше повернутися додому він не міг... Він пив, щоб збадьоритися; доки сил у нього було більше, потрібні були менші дози, потім, звісно, більші. Зате, коли він збадьорювався, для чого нерідко вистачало півштофу вина і хоча б одного приємного слухача, не було нічого цікавішого за цей феєрверк дотепності та політ фантазії».

Художник Карл Кунц пригадував, що Гофман знав міру і напивався вельми рідко — лише тоді, коли в нього псувався настрої. А настрої митця коливалися із неймовірною швидкістю, адже він був надміру чутливим і хворобливо збудливим, міг непередбачувано переходити «від найпоетичнішого містицизму до найпохмурішої іпохондрії».

Ернст із другом у пивниці
(Г. Крамер)

«Ми всі маємо померти». Малюнок Гофмана в листі до Кунца

Автопортрет хворого митця

Фахівці припускають, що це може свідчити про наявність у чоловіка біполярного афективного розладу, який пояснює його емоційні сплески і здатність працювати до виснаження.

Україн дратівливий, Ернст відзначався прямолінійністю, ніколи не симулював те, чого не відчував, і якщо був не в гуморі, то про це знали всі. Коли митець знаходився вдома, то йому заважало буквально все — від сусідів до шуму на площі. Але найбільше Гофмана нервувала погана гра чи співи; якось він пожбури в склянкою в музиканта, що фальшивив, виконуючи Моцарта.

Коли Гофман перебував у пивниці, то нерідко виходив із рівноваги через котрогось із відвідувачів і тоді, спочатку натяками, а далі прямими образами добивався того, щоб його подразник залишав заклад. Однак у світських салонах розлютитися чи вдатися до сарказму він не міг. Коли Ернсту ставало нудно (найбільша мука для нього), він починав жакливо гримасувати. Багата міміка була визначальною особливістю «тонкого і своєрідного обличчя» митця, вираз якого постійно змінювався, відображаючи мінливі настрої. Знаючи цю свою рису, він інколи сідав окремо від інших гостей, віддалік столу, щоб дати волю своїм емоціям.

Друзі пригадували Ернста як надзвичайно рухливого. Він швидко і ніби непомітно пересувався в людних місцях; захоплений бесідою, розмахував руками, не міг сидіти на стільці, перехилився до співрозмовника, вискакував із-за столу й починав бігати. Говорив Гофман швидко і високим голосом, ковтаючи закінчення слів, але раптово замовкав. Під настрої любив карикатурно імітувати інших, жартувати, розігрувати, перевдягатися. На думку сучасних біографів, у нього міг бути розлад із дефіцитом уваги й гіперактивністю.

К. Кунц писав: «Він для самого себе охоче залишався загадкою, розгадки якої постійно боявся, і від мене також вимагав, щоб я розглядав його як священний ієрогліф, що не піддається розшифруванню».

Також йому був властивий такий неврологічний феномен, як синестезія. Його Крейслер говорить: «...коли я прослухав багато музики, я відчуваю єдність кольорів, звуків і запахів». Наприклад, запахи асоціювалися в Ернста зі звуками (аромат темно-червоної гвоздики — звук мисливського рогу), звуки мали візуальні ефекти (музика — перенесення в соняхи), кольори співвідносилися зі звуками («одяг кольору до-дієз-мінор») тощо. Багатогранний митець непомітно переходив від одного відчуття до іншого, іноді навіть плутаючи їх, не у змозі провести чіткої межі.

Будучи старанним і педантичним чиновником, Гофман абсолютно не міг підтримувати порядок у тому, що не стосувалося служби. У його літературних рукописах панував жахливий безлад, листи від видавців десь губилися, а терміни здачі текстів постійно зривалися. У митця не було систематизованої бібліотеки, він навіть не мав примірників усіх власних творів. І звісно, чоловік не міг давати раду грошам. Науковець Р. Дж. Голлінгдейл описав його як «двосторонню, шизофренічну людину; вдень порядний громадянин і юрист, уночі — фантазер із надмірною схильністю до дивного та химерного».

Відомо, що пишучи ночами, Ернст будив дружину і просив сидіти із ним поруч, аби відігнати привидів, що ширяли навколо нього. Він стверджував, що якось «бачив» у вітальні гнома, який виринув із підлоги, а під час балу йому здалося, що він «розмножився, ніби поліскопом»: усі фігури, що рухалися навкруги, здавалися його двійниками. Дослідник Джоліон Тімоті Гюз висунув гіпотезу, що можливою причиною цих візуальних ефектів могли бути мігрень з ауруою, чому, однак, бракує доказів.

Не виключено, що Гофман страждав на манію переслідування, а також мав нав'язливі стани, зокрема був підвладний передчуттю таємних страхів, катастрофічних наслідків, які неодмінно слідували за всіма приємними миттєвостями. Сам він зазначав: «Який злий геній уселив у мою душу цю жахливу недовіру, змушуючи мене підозрювати руйнування і нещастя в одному слові, в одному погляді, навіть у найменшій, незалежній від людини, обставині».

Ви ніколи не маєте припиняти жити

Про стан здоров'я Ернста в дитинстві фактично нічого не відомо. Але вже в підлітковому віці його діймали нездужання, мігрень і сильні носові кровотечі. У 19 років він нарікав Гіппелю: «Мені завжди здається, що в мене комплекція справжнього митця, а це значить, що незабаром мій організм буде ні на що не здатним і я стану ходити на ралець, залишаючи його вдома».

Під час перебування у Варшаві до цього додалися захворювання печінки, блювання, кашель. На тлі окупації, звістки про смерть доньки і хвороби дружини у чоловіка почалася «тяжка нервова лихоманка», яка супроводжувалася галюцинаціями. Другові він писав: «Урешті хвороба так охопила мене, що вечорами я поширював довкола себе фосфоричний блиск, тому лікар і взявся всілякими засобами очищати мені кров». Біля ліжка митця чергували друзі, а він марив і драгувався, сприймаючи їх за музичні інструменти: «Сьогодні мені сильно набридала флейта»; «По обіді мене все мордував нестерпний фагот».

цікаво дізнатися

В охопленому війною Лейпцигу Гофман підхопив дизентерію і «був настільки хворий, що готувався стати прекрасним янголом».

Оселившись у Бамберзі, за свідченнями К. Кунца, Ерст ніколи серйозно не хворів, але періодично нарікав на сильні шлункові спазми, яких позбувався власним методом: випивав через короткі проміжки часу великі порції коньяку чи рому. До лікаря він звертався лише із проханням позбавити його підвищеної нервовості, що проявлялася в нападах відчаю.

В останні роки життя Гофмана діймали подагра, артрит, розлади кишківника, катаральна лихоманка, грипозні захворювання, невралгічний біль. Навесні 1818 р. він протягом кількох тижнів перебував на межі життя і смерті, а побачені галюцинації згодом використав для казки «Крихітка Цахес». Лікування на термальних джерелах значно поліпшило стан митця, і в «Листах із гір» він писав: «Ви ніколи не маєте припиняти жити, доки не помрете, що з деякими трапляється, і справа ця препаскудна».

Наступного року Ерста призначили членом «Безпосередньої комісії з розслідування антидержавних зв'язків», однак його переконання розійшлися з офіційною позицією керівництва. У цей час він саме працював на романом «Повелитель бліх», у який вставив сатиру на начальника берлінської поліції. Книгу конфіскували, а автора звинуватили у висміюванні прусської влади. Митець написав свою захисну промову, бо не зміг з'явитися на допит, оскільки вже був прикутий до ліжка.

На початку 1822 р. його здоров'я стало стрімко погіршуватися: на тлі хвороби печінки, болю у передсердях і сильної

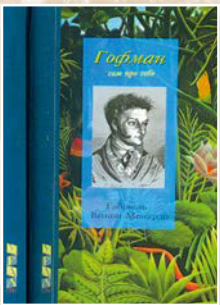
лихоманки почався параліч, який охопив спочатку ноги, потім — руки, внутрішні органи й урешті дійшов до шиї. У ті часи параліч лікували припалюванням, тому хворому на додаток до всього ще й понівечили спину.

Проте інтелектуальні здібності митця лишилися незмінними. Знерухомлений, він іще встиг надиктувати секретареві три оповідання, а також укласти заповіт на користь дружини (однак по факту залишив їй лише одні борги). Помер Гофман 25 червня 1822 р. у віці 46 років. Міша пережила його на 37 років, які прожила у злиднях.

Друг Гофмана і біограф Ю. Гітціг вважав, що причиною його смерті стала сухотка спинного мозку (пізня форма нейросифілісу). Цю думку поділяють деякі сучасні дослідники. Водночас висувуються й інші версії. Зокрема, К. Гюнцель припускав поліомієліт або одну із форм поліневриту. Більш сучасна гіпотеза — алкогольна полінейропатія. Науковець Н. Роблес переконаний, що митець помер від бічного аміотрофічного склерозу (хвороби рухових нейронів головного і спинного мозку). Ще одна версія — злаякісна пухлина спинного мозку.

Г. Віткоп-Менардо писала, що Гофману була властива непозбувна двоїстість натури. Він вів два різні способи життя, завжди кохав двох жінок водночас, охоче виставляв себе на огляд, щоб потім знову замкнутися в собі, одночасно був добродушний і ущипливий, велелюбний і байдужий, хворобливий і витривалий, палкий і холодний, міщанин і представник богеми, фантазер і раціоналіст. «Коли він заглядав у себе, йому ставало моторошно від усвідомлення того, що його особистість розщеплена».

ЩО ПОЧИТАТИ

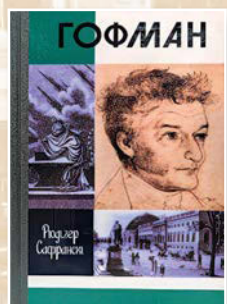
Габріель Віткоп-Менардо
«Гофман сам про себе»

Серед безлічі здогадок і містифікацій, якими оточено ім'я митця, автор книги — французька дослідниця — намагається віднайти об'єктивність, спираючись на його щоденники, листування, спогади сучасників і документальні свідчення. У ході оповіді перед читачами розгортається поетичний всесвіт Гофмана, світ химерних істот, дзеркал, що викрадають відображення, і двійників, помножених до нескінченності.

«E.T.A. Гофман. Життя і творчість. Листи, висловлювання, документи»

Популярна біографія видатного німецького митця побудована на великому фактичному матеріалі, що містить його щоденники і листи, спогади про нього сучасників, а також рідкісні фотокопії його малюнків. Укладач книги — авторитетний літературознавець Клаус Гюнцель — не обмежується роллю хронікера, а веде свою власну лінію.

Рюдігер Сафранскі
«Гофман»

Сучасному німецькому літературознавцю, майстру філософських, психологічно вивірених біографій удалося проникнути в саму сутність вигадливих фантазій Ерста. Він показав його не лише видатним письменником, що далеко випередив свій час, але й різнобічно обдарованою людиною, чия творча уява дивовижно поєднувалася із глибоким психологізмом. У своїх творах Гофман у чомусь передбачив відкриття в галузі психоаналізу З. Фрейда.

ЩО ПОДИВИТИСЯ

Вистава «Казки Гофмана» (у ролі митця — Олександр Нікіфоров)

Нове прочитання опери Жака Оффенбаха (1873) у постановці театального режисера Івана Уривського показує людські пристрасті й вибір між мрією та реальністю крізь призму сучасних сценічних засобів. За сюжетом Гофман розповідає історію свого кохання до трьох жінок, у кожній з яких знає зради або втрати. Однак поряд із ним завжди перебуває Муза, яка оберігає його талант.

Підготувала Олена Тищенко